

CARL SCHMITT

Beszélgetés a hatalomról

Beszélgetőpartnerek:

F. *(fiatalember, aki kérdez),*

C. S. *(aki válaszol)*

Az epizódokat egy harmadik személy is mondhatja.

F: Mielőtt a hatalomról beszélne, meg kell kérdeznem Öntől valamit.

C. S.: Parancsoljon.

F: Önnek van hatalma, vagy nincs?

C. S.: Jogos a kérdés. Aki a hatalomról beszél, annak először is azt kell megmondania, hogy ő maga milyen hatalmi helyzetben van.

F: Tehát Önnek van hatalma, vagy nincs?

C. S.: Nekem nincs hatalmam. A hatalom híján valók közé tartozom.

F: Ez gyanút kelt.

C. S.: Miért?

F: Mert így föltehetően elfogult a hatalommal szemben. Bosszúság, neheztelés, keserűség — ezek a szokásos hibaforrások.

C. S.: És ha a hatalmat birtoklók közé tartoznék?

F: Akkor föltehetően a hatalom iránt lenne elfogult. A saját hatalomhoz és a hatalom megtartásához fűződő érdek persze szintén hibaforrás.

C. S.: Kinek van akkor egyáltalán joga beszélni a hatalomról?

F: Ezt Önnek kellene megmondania.

C. S.: Én azt mondanám: van talán még egy alapállás: az önérdektől mentes vizsgálódás és leírás.

F: Vagyis ez a harmadik személy vagy a független értelmiségi szerepe lenne?

C. S.: Hagyjuk inkább az értelmiséget, ne kezdjük mindjárt ilyen besorolásokkal. Próbáljunk meg először is a helyére tenni egy olyan történelmi jelenséget, amit mindannyian megélünk és elszenvedünk. Az eredmény majd kiderül.

F: Tehát a hatalomról beszélünk, embereknek más emberek fölött gyakorolt hatalomról. Voltaképpen honnan ered az a roppant hatalom, amit mondjuk Sztálin vagy Rooseveltnél vagy aki csak itt szóba jöhet, más emberek milliói fölött gyakorolt?

C. S.: Régebben erre azt felelték volna: a hatalom vagy a természettől származik, vagy Istentől ered.

F: Tartok tőle, hogy nekünk ma már nem tűnik természetesnek a hatalom.

C. S.: Magam is tartok tőle. Manapság a természettel szemben nagy fölényben érezzük magunkat. Már nem rettegünk tőle. Amennyiben kellemetlenné válik a számunkra mint betegség vagy természeti katasztrófa, bízunk benne, hogy hamarosan legyőzzük. Az ember — aki természetétől fogva gyenge lény — a technika segítségével messze fölékerekedett a környezetének. A természet és valamennyi földi élőlény urává tette

meg magát. Azok a korlátok, amiket korábban a természet, a hideg és a hőség, az éhség és az inség, a vadállatok és mindenféle veszély révén érzékelhetően kiszabott a számára, ezek a korlátok nyilvánvalóan visszahúzódtak.

F: Ez igaz. Ma már nem kell rettegnünk a vadállatoktól.

C. S.: Herkulesi tettek manapság ugyancsak szerényen fordulnak elő, és ha ma egy oroszán vagy egy farkas bekeveredik a nagyvárosba, az legfeljebb közlekedési akadály, és aligha gyermekriogató. Az ember ma olyan fölényben érzi magát a természettel szemben, hogy minden további nélkül természetvédelmi parkokat létesít.

F: És mi a helyzet Istennel?

C. S.: Ami *Istent* illeti, a modern embernek — a tipikus nagyvárosi emberre gondolok — szintén az az érzése, hogy Isten visszahúzódik, visszavonult előlünk. Ha manapság Isten neve szóba jön, az átlag-műveltek automatikusan a nietzschei mondást idézik: Isten meghalt. Mások, a kicsit tájékozottabbak, a francia szocialistát, Prudhont citálják, aki Nietzschét negyven évvel megelőzve azt állította: Aki azt mondja: Isten — be akar csapni.

F: Ha a hatalom se nem a természettől, se nem Istentől ered, mégis honnan származik?

C. S.: Ez esetben csak egyvalami marad: a hatalom, amit egy ember mások fölött gyakorol, magától az embertől származik.

F: Akkor jó. Hiszen mindannyian emberek vagyunk. Sztálin is ember volt, Roosevelt is, vagy bárki, aki itt szóba jöhet.

C. S.: Ez tényleg megnyugtatóan hangzik. Ha egy embernek a mások fölött gyakorolt hatalma a természettől ered, akkor ez vagy a szülőnek az ivadéka fölötti hatalma, vagy a fogak, a szarvak, a mancsok, a karmok, a méregmirigy és egyéb természetes fegyverek fölénye. A szülőnek az ivadéka fölötti hatalmától itt eltekinthetünk. Marad tehát a farkas hatalma a bányász fölött. Így az az ember, akinek hatalma van, farkas lenne azzal szemben, akinek nincs hatalma. Akinek nincs hatalma, bányásznak érzi magát mindaddig, amíg abba a helyzetbe nem kerül, hogy hatalma lesz, és átveszi a farkas szerepét. Ezt fejezi ki a latin közmondás: *Homo homini lupus*, az ember az embernek farkasa.

F: Rémes! És ha a hatalom Istentől ered?

C. S.: Akkor az, aki gyakorolja, egy isteni sajátosság hordozója. A hatalmával valami isteni dolgot él meg, és ha nem is őt magát, de a benne megjelenő isteni hatalmat tisztelni kell. Ezt fejezi ki a latin közmondás: *Homo homini Deus*, az ember az embernek istene.

F: Ez túl messzire vezet!

C. S.: Ha viszont a hatalom se nem a természettől, se nem Istentől ered, akkor mindaz, ami a hatalmat és a hatalom gyakorlását érinti, csakis az emberek közt játszódik le. Akkor mi emberek teljességgel saját körünkben mozgunk. Hatalmat birtoklók állnak szemben a hatalmat nélkülözőkkel, hatalmasságok kiszolgáltattakkal, egész egyszerűen emberek emberekkel.

F: Vagyis: az ember az embernek — ember.

C. S.: Ezt fejezi ki a latin közmondás: *Homo homini homo*.

F: Világos. Az ember az embernek — ember. Pusztán azzal, hogy vannak emberek, akik egy másik embernek engedelmességek, ezt az utóbbit hatalommal ruházzák fel. Ha már nem engedelmességek neki, a hatalom önmagától megszűnik.

C. S.: Nagyon helyes. De vajon miért engedelmességek? Az engedelmesség nem valami önkényes dolog, hanem bizonyos módon motivált. Miért is adják az emberek a

beleegyezésüket a hatalomhoz? Olykor bizalomból, olykor félelemből, néha reményből, néha kétségből. De minden esetben védelemre van szükségük, és ezt a védelmet a hatalomnál keresik. Az ember felől megközelítve a hatalom egyetlen magyarázata a védelem és az engedelmisség közti kapcsolat. Akinek nincs hozzá hatalma, hogy egy embert megvédjen, annak ahhoz sincs joga, hogy engedelmisséget követeljen tőle. És fordítva: aki védelmet keres, és ezt el is fogadja, annak nincs joga hozzá, hogy megtagadja az engedelmisséget.

F: De ha a hatalom birtokosa valami törvénybe ütköző dolgot parancsol? Akkor mégiscsak meg kell tagadni az engedelmisséget.

C. S.: Természetesen. De én nem az egyes törvényellenes parancsokról beszélek, hanem egy olyan általános szituációról, amiben a hatalmon lévők és a hatalomnak alávetettek egy politikai egységbe fonódnak. Itt úgy fest a dolog, hogy az, aki a hatalmat birtokolja, képes folyamatosan hatékony és semmiképpen sem mindig amorális motívációt teremteni az engedelmisséghez: a védelemnyújtás és a biztos egzisztencia, a nevelés és a másokkal szembeni szolidáris érdekek révén. Röviden: a konszenzus működteti a hatalmat, ez igaz, de a hatalom is működteti a konszenzust, és ez semmiképpen sem mindig esztelen és amorális konszenzus.

F: Ezt hogy érti?

C. S.: Úgy értem, hogy a hatalom még abban az esetben is, amikor a hatalomnak alávetettek teljes egyetértésével gyakorolják, bizonyos saját jelentéssel rendelkezik, mondhatni egyfajta érték többlettel. Vagyis több mint a magában foglalt valamennyi hozzájárulás összege, és több mint ezek terméke. Gondolja csak meg, hogy a mai társadalmi munkamegosztásban az ember mennyire belefoglalódik a szociális összefüggések rendszerébe! Az imént azt mondtuk, hogy a természetes korlát visszahúzódik; ugyanakkor a helyébe lépő társadalmi korlát egyre erősebb és szűkebb. Ezzel a hatalomhoz való hozzájárulás motívációja is egyre erősebb lesz. A hatalom mai birtokosának összehasonlíthatatlanul több eszköz áll rendelkezésére, hogy kieszközölje az egyetértést a hatalmához, mint Nagy Károlynak vagy Barbarossának.

F: Ezt úgy érti, hogy manapság a hatalom birtokosa azt tehet, amit akar?

C. S.: Ellenkezőleg. Úgy értem, hogy a hatalom egyfajta önálló erő, még azzal a konszenzussal szemben is, ami létrehozta, és itt szeretnék rámutatni arra, hogy magával a hatalom birtokosával szemben is az. A hatalom objektív, öntörvényű erő valamennyi egyénnel szemben, aki bármikor is kezében tartja a hatalmat.

F: Mit jelent az, hogy objektív, öntörvényű erő?

C. S.: Ez valami nagyon konkrét dolgot jelent. Gondolja meg, hogy a legszörnyűbb uralkodónak is határt szab az emberi természet, az emberi értelem tökéletlensége és a lélek gyengesége. A legnagyobb hatalommal rendelkező embernek is kell ennie-innia, úgy, mint mindenki másnak. Ő is megbetegszik és megöregszik.

F: De a modern tudomány fantasztikus eszközökkel szolgál, hogy le lehessen győzni az emberi természet korlátait.

C. S.: Persze. A hatalom birtokosa megteheti, hogy magához hívhatja a leghíresebb orvosokat és Nobel-díjasokat. Több injekciót adhat magának, mint bárki más. Ennek ellenére pár órányi munka vagy kicsapongás után elfárad, és elnyomja az álom. Akkor aztán a szörnyű Caracalla, a hatalmas Dzsingisz kán úgy alszik, mint egy kisgyerek, és lehetőleg még horkol is.

F: Ez olyan látvány, amit minden hatalomgyakorlónak állandóan szem előtt kellene tartania.

C. S.: Igen, és filozófusok, moralisták, pedagógusok, rétorok mindig is szívesen kiszínezték ezt a képet. Na de nem akarunk ennél időzni. Már csak azt szeretném megemlíteni, hogy a tisztán emberi hatalom mindmáig legmodernebb filozófusa, az angol Thomas Hobbes a maga államkonstrukciójában az emberi individuumnak ebből az általános gyengeségből indul ki. Hobbes a következőképpen okoskodik: a gyengeségből következik a veszélyeztetettség, a veszélyeztetettségből a félelem, a félelemből a biztonság szükséglete, ebből pedig egy többé vagy kevésbé bonyolult szervezetté váló védelmi apparátus. De, mondja Hobbes, minden védelmi intézkedés ellenére a megfelelő pillanatban bárki bárkit megölhet. Egy gyöngé ember abba a helyzetbe juthat, hogy el tudja intézni a leghatalmasabb és legerősebb embert is. Ebből a szempontból az emberek valóban egyformák, tudniillik azért, mert mindannyian fenyegetettek és veszélyeztetettek.

F.: Gyöngé vigasz.

C. S.: Voltaképpen nem akartam sem vigasztalni, sem megrémíteni, csak egy objektív képet szerettem volna adni az emberi hatalomról. A fizikai fenyegetettség ebben csak a legdurvább, és nem is a leghétköznapibb. Az emberi individuum szűk határainak egy másik következménye még alkalmasabb rá, hogy érzékelhetővé tegyük, miről is van itt szó, nevezetesen mindenfajta hatalomnak magával a hatalom birtokosával szembeni objektív öntörvényűsége, és a hatalom, illetve a tehetetlenség elkerülhetetlen belső dialektikája, aminek a csapdája minden hatalmon lévő ember beleesik.

F.: A dialektikával én itt semmit nem tudok kezdeni.

C. S.: Majd meglátjuk. Az az egyén, akinek egy pillanatra fontos politikai döntések vannak a kezében, a saját akaratát csak adott feltételek mellett és adott eszközökkel tudja keresztülvinni. Még az abszolút uralkodó is rá van utalva a tudósításokra és információkra, és függ a saját tanácsadótól. Tények és hírek áradatával, véleményekkel és javaslatokkal ostromolják nap mint nap, óráról órára. Az igazságok és hazugságok özönéből, a valóságok és lehetőségek végtelen tengeréből a legbölcsebb és leghatalmasabb ember is legfőljebb néhány cseppet képes kimerni.

F.: Ebből tényleg látszik az abszolút uralkodó tündöklése és nyomorúsága.

C. S.: Itt mindenekelőtt az emberi hatalom belső dialektikája látható. Aki a hatalom birtokosának beszámolót tart, vagy informálja őt, annak már része van a hatalomban, függetlenül attól, hogy felelős miniszter-e, vagy indirekt módon sugalmaz valamit a hatalmonlévőknek. Elegendő, hogy benyomásokat és indítékokat közvetít annak az egyénnek, akinek egy pillanatra döntés van a kezében. Így minden közvetlen hatalom azon nyomban alávetődik a közvetett befolyásoknak. Akadtak olyan uralkodók, akik fölismerték ezt a függőséget, és dühbe is gurultak tőle. Aztán megpróbálták az illetékes tanácsadók helyett más módon informálódni.

F.: Tekintettel az udvari korrupciókra, joggal.

C. S.: Bizonyosan. Ezzel viszont ugyanakkor egy új és gyakran groteszk függőségbe kerültek. Harun al Rasid kalifa végül már éjjelente áruhába öltözve a bagdadi csapzókat járta, hogy végre megtapasztalja a tiszta valóságot. Nem tudom, hogy ezeknél a kétes forrásoknál mit lelt és mit nyelt.

Nagy Frigyes öregségére olyan gyanakvóvá vált, hogy már csak a komornyikjával, Fredersdorffal beszélt nyíltan. A komornyik ezáltal befolyásos ember lett, mégha különben hűség és becsület maradt is.

F.: Mások a soffőrjüknél vagy a kedvesüknél kötöttek ki.

C. S.: Más szóval: a közvetlen hatalom tere előtt minden esetben ott a közvetett befolyás és kényszer előtere, egy rejtett benyúló, egy a hatalom birtokosának lelkéhez vezető folyosó. Ilyen előtér és ilyen folyosó nélkül nem létezik emberi hatalom.

F.: Ésszerű intézményekkel és alkotmányi határozatokkal sok visszaélésnek elejét lehet venni.

C. S.: Ezt meg lehet és meg is kell tenni. De nincs az a bölcs intézmény, az a mégoly ésszerű szervezet, ami ezt az előteret teljesen ki tudná iktatni. A kamarilla elleni kirohanások sem képesek mindenestől felszámolni. Ez az előtér kikerülhetetlen.

F.: Nekem inkább afféle hátsó lépcsőnek tűnik.

C. S.: Előszoba, hátsó lépcső, pitvar: mindegy, maga a dolog világos, és világosan érzékelteti az emberi hatalom dialektikáját. Mindenesetre a világtörténelem során elég színes és vegyes társaság jött össze ebben az előtérben. Itt gyülekeznek a sugalmazók. Találunk itt minisztert és követet uniformisban, de vannak gyóntatóatyák és orvosok, hadsegédek és titkárnők, komornyikok és szeretők. Itt áll az öreg Fredersdorff, Nagy Frigyes komornyikja a nemes Augusta császárné mellett, Raszputyin Richelieu bíboros, egy szürke eminenciás egy Messalina oldalán. Időnként okos és bölcs emberek vannak ebben az előszobában, néha mesébe illő intézők vagy derék majordomusok, időnként ostoba talpnyalók és csalók. Néha az előtér valóban hivatalos díszszoba, ahol méltóságteljes urak gyülekeznek beszámolóra, mígnem bebocsáttatást nyernek. De gyakran csak egy privát kisszoba.

F.: Vagy betegszoba, ahol egy béna ember ágyánál néhány barát ül, és kormányozza a világot.

C. S.: Minél inkább egy meghatározott pontban, egy bizonyos embernél, vagy emberek egy csoportjánál, mintegy csúcspontban koncentrálódik a hatalom, annál inkább kiéleződik a folyosó problémája és a csúchoz való hozzáférkezés kérdése. Annál hevesebb, konokabb és hangtalanabb lesz a harc azok között, akik az előteret lefoglalják, és a folyosót kontrollálják. Ez a homályban zajló küzdelem az indirekt befolyásért épp olyan elkerülhetetlen, mint amilyen lényegbevágó minden emberi hatalom szempontjából. Ebben a harcban realizálódik az emberi hatalom belső dialektikája.

F.: Nem lehet, hogy ezek csak az egyszemélyi uralom fonákságai?

C. S.: Nem. Amiről itt beszélünk, azaz a folyosó apró lépésenként történő kiépítésének folyamata, nap mint nap lejátszódik, kicsiben és nagyban, mindenütt, ahol emberek hatalmat gyakorolnak mások fölött. Amilyen mértékben koncentrálódik egy hatalom, ugyanilyen mértékben máris hozzárendeződik a hatalom által elfoglalt térhez egy előtér. A közvetlen hatalom mindenfajta fokozódása nyomán egyre sűrűbb és nyomottabb lesz a közvetett befolyások légköre.

F.: Ez akár jó is lehet, ha a hatalmat birtoklóval nincs minden rendben. Még nem látom, hogy mi a jobb, a közvetlen vagy a közvetett hatalom.

C. S.: Én a közvetettet csak az emberi hatalom szükségképpen dialektikus fejlődésének egy stádiumaként tekintem. A hatalom birtokosa annál jobban elszigetelődik, minél inkább a saját személyében koncentrálódik a direkt hatalom. A folyosó elvágja a földtől, és egy olyan sztratoszférába emeli, amiben már csak azokhoz ér el, akik őt indirekte uralják, miközben az összes többi emberhez, akik fölött hatalmat gyakorol, már nem ér el, és ezek sem érnek el hozzá. Kirívó esetekben ez gyakran groteszk módon nyilvánul meg. Ez azonban csak a legvégső következménye a kikerülhetetlen hatalmi apparátus révén létrejött elszigetelésnek. Ez a belső logika a mindennapi életben számtalanszor érvényre jut a direkt hatalom és az indirekt befolyás folytonos váltakozásában. Semmiféle emberi hatalom sem kerülheti ki az önfenntartás és az önmagától való elidegenedés dialektikáját.

Két epizód: Bismarck és Posa márki

A folyosóért, a hatalom csúcsához való hozzáférékzésért folyó harc rendkívül erős hatalmi küzdelem, melyen keresztül végbemeget az emberi hatalom és tehetetlenség belső dialektikája. Ezt a tényt retorika és szentimentalizmus, ugyanakkor cinizmus és nihilizmus nélkül, a maga valóságában kell megvizsgálnunk. Ezért két példával szeretném szemléltetni a problémát.

Az első példa egy alkotmánytörténeti dokumentum: Bismarck 1890. márciusi lemondása, mely *Bismarck Gedanken und Erinnerungen* című művében olvasható, részletesen kifejtve. Ez a munka felépítésében, gondolatvezetésében és hangvételében, mindabban amit elmond illetve amit elhallgat, a politika nagymesterének alaposan átgondolt műve. Ez volt Bismarck utolsó hivatali tette, és — mint egy az utókornak szánt dokumentum — megfontoltan tervezett és stilizált. Az öreg, tapasztalt birodalmi kancellár, a birodalom megteremtője vitába száll az ifjú, tapasztalatlan örökösével, II. Vilmos császárral. Kettejük közt sok ténybeli ellentét és véleménykülönbség keletkezett kül- és belpolitikai kérdésekben egyaránt. A lemondás lényegi eleme, döntő mozzanata azonban teljesen formális: az azon kérdés körüli vita, hogy miként szabad informálódnia a kancellárnak, és miként kell informálódnia a császárnak. Bismarck teljes szabadságra tart igényt a téren, hogy kivel tárgyal, illetve kit lát vendégül házában. Ugyanakkor elvitatja a császárnak azt a jogát, hogy meghallgassa egy miniszter beszámolóját olyankor, amikor Bismarck, a miniszterelnök nincs jelen. Így válik a királynál tett közvetlen beszámoló problémájává a lemondás kulcskérdésévé. Ezzel kezdődik a Második Birodalom tragédiája. A királynál tett beszámoló általában is minden monarchia központi problémája, mivel ez a csúcsához való hozzáférékzés problémája. Még von Stein báró is kimerült a titkos kabinet-tanácsok elleni küzdelemben. A csúcsához való hozzáférékzés ősi és örök problémájával még egy Bismarck sem tudott megbirkózni.

A másik példát Schiller drámájából, a *Don Carlos*-ból vesszük. Itt beigazolódik, hogy a nagy drámaíró milyen pontosan látja az emberi hatalom természetét. A cselekmény a következő kérdés körül forog: kinek van közvetlen bejárása az abszolút uralkodóhoz, II. Fülöp királyhoz. Akinek közvetlen bejárása van a királyhoz, az részese a hatalmának. Ez ideig a gyóntatóatyja és a generális, Alba hercege foglalta le a hatalom előterét és akadályozta meg a bejutást a királyhoz. Most feltűnik egy harmadik személy, Posa márki, és ezek ketten azonnal felismerik a veszélyt. A harmadik felvonás végén éri el a dráma a tetőpontot, ennek a felvonásnak az utolsó mondatával, amikor is a király kiadja a parancsot: a lovag — Posa márki — a jövőben bejelentés nélkül bebocsáttatást nyer! Ez nagy drámai effektusként hat, nemcsak a nézőkre, de a dráma valamennyi szereplőjére is. „Ez már valóban sok”, mondja Don Carlos, amikor erről tudomást szerez, „túlontúl sok”. És Domingo atya reszketve mondja Alba hercegének: „A mi időnk lejárt”. E tetőpont után következik be a váratlan fordulat, a nagyszabású dráma tragikus kifejelete: amiért sikerült elérnie a közvetlen bejárást a hatalom birtokosához, a szerencsétlen Posa márkit halálos lövés éri. Hogy ő — amennyiben megerősíti a pozícióját a királynál — mit kezdett volna a gyóntatóatyával és a generálissal, nem tudjuk.

C. S.: Bármilyen hatásosak is ezek a példák, ne felejtse el, kedves F. úr, hogy milyen összefüggésben foglalkozunk mindezzel, nevezetesen mint az emberi hatalom belső dialektikájának egy motívumával. Van jó néhány más kérdés is, amit itt ugyanúgy taglalhatnánk, például az *utódlás* alapvető problémáját, akár dinasztikus, akár demokratikus, akár karizmatikus hatalomról van szó. De úgy vélem, már így is elég világos, hogy mit értünk ezen a belső dialektikán.

F: Én egyre csak az ember tündöklését és nyomorúságát látom; Ön egyre csak a belső dialektikáról beszél. Ezért most csak egy egész egyszerű kérdést szeretnék föltenni: ha az ember által gyakorolt hatalom nem Istentől és nem a természettől ered, hanem emberek belügye, akkor ez a hatalom jó, rossz, vagy milyen?

C. S.: Ez a kérdés veszélyesebb, mint talán vélheti. A legtöbb ember ugyanis szemrebbenés nélkül azt felelné: a hatalom jó, ha én birtoklom, és rossz, ha az ellenségem.

F: Mondjuk inkább úgy: a hatalom önmagában se nem jó, se nem rossz; önmagában véve semleges. Vagyis olyan, amilyené az ember teszi: egy jó ember kezében jó, egy rossz ember kezében rossz.

C. S.: És konkrét esetben ki dönti el, hogy egy ember jó vagy rossz? Maga a hatalom birtokosa, vagy valaki más? Az, hogy valakinek hatalma van, elsősorban mégiscsak azt jelenti, hogy efelől ő maga dönt. Ez hozzátartozik a hatalmához. Ha valaki más dönt felele, úgy éppen ez a másik birtokolja a hatalmat, vagy legalábbis igényt tart rá.

F: Akkor nagyonis úgy tűnik, hogy a hatalom önmagában semleges.

C. S.: Aki egy mindenható és jószájú Istenben hisz, az a hatalmat nem nyilváníthatja sem rossznak, sem semlegesnek. A kereszténység apostola, Szent Pál, mint köztudott, azt mondja a Rómaiakhoz írt levélben: minden hatalom Istentől való. Nagy Szent Gergely pápa, a népek pásztorainak mintaképe, igen világosan és határozottan nyilatkozik erről. Hallgassa csak meg, mit mond:

Isten a legmagasabbrendű hatalom és a legmagasabbrendű Lét. Minden hatalom tőle való, s lényege szerint isteni és jó. Ha az ördög hatalommal rendelkezne, úgy ez a hatalom is, éppen amennyiben hatalom, isteni és jó. Csupán az ördög akarata rossz. Am ennek a mindenkor rossz, ördögi akarata az ellenére a hatalom önmagában véve isteni és jó marad.

Így Nagy Szent Gergely. Csak a hatalomra irányuló akarat rossz, maga a hatalom azonban mindenkor jó.

F: Ez csaknem hihetetlen. Számomra sokkal meggyőzőbb Jacob Burckhardt, aki azt mondja: a hatalom önmagában véve rossz.

C. S.: Nézzük csak meg kicsit közelebről ezt a híres burckhardti kijelentést. *Weltgeschichtliche Betrachtungen* című művében a döntő helyen ez így szól:

És bebizonyosodik — s gondoljunk itt XIV. Lajosra, Napóleonra és a forradalmi népi kormányokra —, hogy a hatalom önmagában véve rossz (Schlosser), hogy tekintet nélkül valamely vallásra az egoizmushoz való jog, amit az egyes embertől megtagadnak, az államnak odaítéltetik.

Schlosser nevét a mű kiadója, Burckhardt unokaöccse, Jakob Oeri fűzte hozzá zárójelben, mintegy igazolásként, tekintélyként.

F: Schlosser, ő Goethe egyik sógora.

C. S.: Goethe sógorát Johann Georg Schlossernek hívták. Itt Friedrich Christoph Schlossterről van szó, egy humanitárius világtörténelem szerzőjéről, akit Jacob Burckhardt az előadásában szívesen idézett. De mindkettő, vagy felőlem akár mindhárom, Jacob Burckhardt és a két Schlosser, együttvéve sem ér fel Nagy Szent Gergellyel.

F: De hát végül is már nem a korai középkorban élünk! Biztos vagyok benne, hogy az emberek legtöbbször számára ma meggyőzőbb Burckhardt, mint Szent Gergely.

C. S.: Nyilvánvalóan Nagy Szent Gergely kora óta a hatalom vonatkozásában valami lényegbevágó változásnak kellett bekövetkeznie. Végére Nagy Szent Gergely korában is voltak háborúk és mindenfajta rémségek. Másfelől a hatalomnak azon birtokosai, akikkel Burckhardt szerint kiváltképpen igazolható a hatalom rossz mivolta — XIV. Lajos, Napóleon és a francia forradalmi kormányok —, már meglehetősen modern hatalmi tényezők.

F: Pedig ezek még csak nem is voltak motorizáltak. Az atom- illetve a hidrogénbombaról pedig még csak sejtelmük sem lehetett.

C. S.: Schlossert és Burckhardtot ugyan nem szent, de mindenképpen jámbor embereként tarthatjuk számon, akik nem tettek könnyelműen ilyen kijelentéseket.

F: Akkor hogy lehet az, hogy egy 7. századi jámbor ember jónak tartja a hatalmat, míg 19. és 20. századi jámbor emberek rossznak tartják? Itt valami lényegi változásnak kellett történnie.

C. S.: Úgy vélem, hogy az utóbbi évszázadban az emberi hatalom természete egészen sajátos módon tárult fel. Különös módon a rossz hatalom tézise éppen a 19. századtól kezdődően terjedt el. Korábban úgy gondoltuk, hogy a hatalom nem Istentől és nem is a természetből ered, hanem valami olyan ügy, amit az emberek maguk között intéznek. Mitől kellene még rettegnünk, ha Isten halott, és a farkas már csak nem is gyermekriogató? De éppen abban a korszakban, amelyikben úgy tűnik, végbemegy a hatalomnak ez az emberivé válása — a francia forradalom óta —, egyre erősebben terjed az a meggyőződés, hogy a hatalom önmagában véve rossz. Az a kijelentés, hogy *Isten meghalt*, és az a másik kijelentés, hogy *a hatalom önmagában véve rossz*, ugyanabból az időből és ugyanabból a szituációból származik. Alapjában véve mindkettő ugyanazt mondja ki.

F: Ez újabb magyarázatra szorul.

C. S.: Hogy valóban megértsük az emberi hatalom természetét, ahogyan az a mai helyzetünkben feltárul, legjobb, ha egy olyan relációt veszünk igénybe, amit a már említett, a tisztán emberi hatalom mindmáig legmodernebb filozófusa, az angol Thomas Hobbes fedezett fel. Hobbes ezt a relációt teljes pontossággal határozta meg és fejezte ki, s az ő nyomán nevezhetjük „Hobbes-féle veszélyességi relációnak”. A következőt mondja: az ember más emberekre nézve — akiktől veszélyeztetve érzi magát — épp annyival veszélyesebb az állatnál, amennyivel veszélyesebbek az ember fegyverei az állaténál. Ez egy világos és határozott viszony.

F: Már Oswald Spengler megmondta, hogy az ember vadállat.

C. S.: Bocsnát! A veszélyességi relációnak, amit Hobbes felállít, a legcsekélyebb köze sincs Spengler tételéhez. Hobbes, éppen ellenkezőleg, azt feltételezi, hogy az ember *nem* állat, hanem valami egészen más; egyrészt kevesebb, másrészt lényegesen több. Az ember képes rá, hogy a biológiai gyengeségét és tökéletlenségét technikai találmányok révén rendkívüli módon kompenzálja, túlkompenzálja. De figyeljen csak ide. 1650-ben, amikor Hobbes ezt az arányt fölállította, az emberi fegyverek — íj és nyíl, balta és kard, puska és ágyú — már igen erősek és elég veszélyesek voltak az oroszlán mancsaihoz vagy a farkas fogaihoz képest. Ma azonban a technikai eszközök veszélyessége határtalanul megnövekedett. Következésképpen az ember veszélyessége más emberekre nézve ennek megfelelően fokozódott. Így a hatalom és a hatalom hiánya közti különbség olyan beláthatatlanul nagy lesz, hogy magának az emberfogalomnak teljesen új megközelítését is megkívánja.

F: Ezt nem értem.

C. S.: Hallgasson ide. Ki számít itt még valójában embernek? Az, aki a modern megsemmisítő fegyvereket előállítja és beveti, vagy az, aki ellen bevetik? Egy lépéssel sem jutunk előbbre, ha azt mondjuk: a hatalom, csakúgy, mint a technika, önmagában se nem jó, se nem rossz, hanem semleges; tehát az, amit az ember csinál belőle. Ezzel csak kikerülünk az igazi nehézséget, azt a kérdést, hogy ki dönt itt a jó és a rossz felől. A modern megsemmisítő fegyverek hatalma felülmúlja azoknak az egyéneknek az erejét, akik feltalálják és felhasználják, épp annyira, amennyire a modern gépek és technológiák felülmúlják az emberi izmok és az emberi agy erejét. Ebben a sztratoszférában, ebben az ultrahang tartományban a jó vagy a rossz emberi akarat már egyáltalán nem számít. Az emberi kar, amelyik az atombombát tartja, az emberi agy, amelyik ennek a karnak az izmait irányítja, a döntő pillanatban nem is annyira egy egyedi ember testrésze, inkább valamiféle protézis, annak a technikai és társadalmi apparátusnak a része, amelyik az atombombát előállítja és beveti. A hatalom egyéni birtokosának a hatalma itt már csak egy olyan szituáció mellékterméke, ami a mérhetetlenül túlfokozott munkamegosztás rendszeréből adódik.

F: Na de nem nagyszerű, hogy mi manapság már behatolunk a sztratoszférába, vagy az ultrahangtartományba vagy a világűrbe, és hogy olyan gépeink vannak, melyek bármely emberi agynál gyorsabban és jobban számolnak?

C. S.: Ebben a „mi”-ben rejlik a voltaképpeni kérdés. Többé már nem az ember mint ember az, aki mindezt véghezviszi, hanem egy általa elindított láncreakció. Amennyiben ez meghaladja az emberi természet határait, egyúttal felülmúlja az embernek ember fölött gyakorolt bármely elképzelhető hatalmának minden emberi mértékét. Lehengerli a védelem és az engedelmesség közti kapcsolatot is. Még a technikánál is inkább kicsúszott az ember kezéből a hatalom, és azok, akik ezeknek a technikai eszközöknek a segítségével hatalmat gyakorolnak mások fölött, már nincsenek egy körön belül azokkal, akik ki vannak szolgáltatva a hatalmuknak.

F: De akik a modern megsemmisítő fegyvereket feltalálják és előállítják, szintén csak emberek!

C. S.: Az ő működésük eredményezte hatalom velük szemben is objektív, öntörvényű erő, ami messze felülmúlja az egyes föltalálók szűkös fizikai, értelmi és lelki kapacitását. Miközben föltalálják ezeket a megsemmisítő fegyvereket, öntudatlanul is egy új Leviatán létrejöttén munkálkodnak. Már a modern, jól szervezett 16—17. századi európai város is egy technikai műremek volt, egy emberek által teremtett, emberekből összeillesztett ember-fölötti ember, aki a Leviatán-képben mint a nagy ember, a makrosz anthróposz, felsőbbrendű hatalommal lép fel az őt létrehozó kis emberrel, az egyes individuummal, a mikrosz anthróposszal szemben. Ebben az értelemben az újkor jól működő európai városa volt az első modern gépezet, és egyúttal minden további technikai masina konkrét előfeltétele. A gépek gépe volt, a machina machinarum, egy emberekből összerakott ember fölötti ember, amelyik emberi konszenzus révén jött létre, és ennek ellenére megjelenése pillanatában máris túllépett minden emberi konszenzuson. Mivel itt egy emberektől megszervezett hatalomról van szó, véli úgy Burckhardt, hogy ez önmagában véve rossz. Ezért nem Nérora vagy Dzsingisz kánra hivatkozik híres kijelentésében, hanem tipikus modern európai hatalmasságokra: XIV. Lajosra, Napóleonra és a forradalmi népi kormányokra.

F: Újabb tudományos találmányokkal talán minden megváltozhat és rendbe jöhet.

C. S.: Az jó lenne. De miként tudnánk változtatni azon, hogy hatalom és tehetetlenség ma már nem szemtől szemben, nem ember és ember viszonylatában jelenik meg? Emberek tömegei, amelyek úgy érzik, hogy teljességgel ki vannak szolgáltatva a modern megsemmisítő fegyverek hatásainak, mindeneke előtt azt tudják, hogy tehetetlenek. A hatalom valósága nem veszi figyelembe az emberi valóságot.

Nem mondom azt, hogy az ember ember fölött gyakorolt hatalma jó. Azt sem mondom, hogy rossz. A legkevésbé állítom azt, hogy semleges. És mint gondolkodó ember, szégyellném azt mondani, hogy a hatalom jó, ha én birtoklom, rossz, ha az ellenségem. Csak azt mondom, hogy mindenkivel, magával a hatalom birtokosával szemben is önálló valóság, és bevonja őt a maga dialektikájába. A hatalom erősebb, mint a hatalomra vonatkozó bármely akarat, erősebb minden emberi jósnál, és szerencsére minden emberi gonoszságnál is erősebb.

F: Habár megnyugató, hogy a hatalom mint objektív valóság erősebb a hatalmat gyakorló emberek minden gonoszságánál, másfelől mégiscsak aggasztó, hogy az emberi jósnál is erősebb. Ez engem nem elégít ki. Remélhetőleg Ön nem machiavellista.

C. S.: Az biztosan nem vagyok. Egyébként maga Machiavelli sem volt machiavellista.

F: Nekem ez túl paradox.

C. S.: Én meg nagyon egyszerűnek találom. Ha Machiavelli machiavellista lett volna, semmiképpen sem írt volna olyan könyveket, melyek rossz fényt vetnek rá. Jámbor és épületes műveket jelentetett volna meg, leginkább egy Anti-Machiavellit.

F: Ez persze ravasz dolog lett volna. De az ön felfogásához mégis mellékelni kellene valamiféle használati útmutatót. Végtére is mit kell tennünk?

C. S.: Hogy mit kell tennünk? Emlékszik még a beszélgetésünk kezdetére? Ön azt a kérdést tette föl nekem: rendelkezem-e hatalommal vagy nem. Most visszadobom a labdát, és én kérdezem meg Öntől: Önnek van hatalma vagy nincs?

F: Úgy látom, ki akar térni a gyakorlati alkalmazásra vonatkozó kérdésem elől.

C. S.: Ellenkezőleg. Csak meg szeretném teremteni a lehetőséget, hogy értelmes választ adjak a kérdésére. Ha valaki a hatalomra vonatkozóan a gyakorlati alkalmazás iránt érdeklődik, elég nagy különbséget jelent, hogy neki magának van-e hatalma vagy nincs.

F: Persze. De Ön folyamatosan azt mondja, hogy a hatalom valami objektív dolog, és erősebb minden embernél, akinek a kezében van. Így mégiscsak kellene néhány példát mondani a gyakorlati alkalmazásra.

C. S.: Ilyen rengeteg van, azok számára is, akiknek van hatalmuk, és azoknak is, akiknek nincs. Már az is nagy eredmény lenne, ha elérnénk, hogy a valódi hatalom nyíltan és látványosan jelenjék meg a politika színterén. A hatalom birtokosának például azt ajánlanám, hogy soha ne jelenjék meg úgy a nyilvánosság előtt, hogy nem a hivatalának megfelelő öltézéket viseli. Annak, aki nem rendelkezik hatalommal, azt mondanám: ne gondold, hogy pusztán attól, hogy nincs hatalmad, már jó is vagy. És ha szenved tőle, hogy nincs hatalma, emlékeztetném rá, hogy a hatalom akarása épp olyan önromboló, mint az élvezeté, illetve minden olyan dologé, amivel soha nem lehet betelni. Egy alkotmányozó vagy alkotmány-előkészítő gyűlés tagjainak melegen figyelmébe ajánlanám a csúcshoz való hozzáférésközés problémáját: ne gondolják, hogy az országuk kormányzását valamilyen sémának megfelelően, rutinszerűen rendszabályozhatják. Vagyis láthatja, igen sokféle gyakorlati alkalmazás létezik.

F: Na de az ember? Hol marad az ember?

C. S.: Mindaz, amit egy ember — hatalommal vagy anélkül — gondol vagy tesz, keresztülfut az emberi öntudat és az egyéb emberi-individuális képességek csatornáján.

F: Akkor tehát az ember az embernek: ember.

C. S.: Az is. Mindenesetre csak egész konkrétan. Ez azt jelenti például: Sztálin, az ember, Trockijnak, az embernek egy Sztálin, és Trockij, az ember, Sztálinnak, az embernek egy Trockij.

F: Ez az utolsó szava?

C. S.: Nem. Ezzel csak azt szerettem volna mondani, hogy a szép formula: homo homini homo — nem megoldás, csupán a problémánk kiindulópontja. Ezt én kritikusan, mindazonáltal helyeslően gondolom, a remekbeszabott sorok értelmében:

De embernek lenni mégiscsak döntés dolga.

Ez lenne az utolsó szavam.

Kurucz Andrea fordítása